

NASTAVA NA BUDUĆEM UNIVERZITETU¹⁾

I

Tema o nastavi na budućem univerzitetu svakako da predstavlja problem vezan za reformu univerziteta. Poznato je da se problemi u vezi sa reformom univerziteta diskutuju već više godina i to ne samo u našoj zemlji, već i u mnogim stranim zemljama.

Iako univerzitetska nastava na prvi pogled predstavlja prilično jednostavno pitanje, ipak je ono dosta komplikovano i povezano je i sa drugim univerzitetskim problemima, kao što su društvena uloga univerziteta i njegova funkcija, nastavni planovi i programi, režim studija i ispiti studenata, naučno-istraživački rad univerzitetskih nastavnika itd. Zbog toga, pre nego što pređemo na raspravljanje samog problema univerzitetske nastave, pokušaćemo da rasvetlimo izvesna granična pitanja koja su nužna za pravilno razumevanje teme koja je predmet našeg razmatranja.

Danas kada naučno-tehnološka revolucija zahvata sve sfere života i predstavlja novu pokretačku snagu društva, i fakulteti, kao centri i žarišta naučnog rada, dobijaju posebnu i izuzetnu ulogu. U našoj literaturi se sve češće ističe izuzetan značaj nauke za našu zemlju, a u vezi s tim i značaj univerziteta.

U vezi sa naučno-tehnološkom revolucijom pre svega ističe se potreba da univerzitet bude otvoren prema društvu. Potrebno je naročito sagledati osnovne funkcije univerziteta, s obzirom da univerzitet nije samo institucija namenjena za spremanje stručnjaka, već i centar i središte naučno-istraživačkog rada, u kome se razvija nauka. Univerzitet treba da posluži kao organizacija za oslobođenje društva od zaostalosti. Problemi univerziteta su opštedruštvenog karaktera, a ne samo univerzitetski. Nije potrebno naročito isticati da rezultati naučno-tehničke revolucije imaju neobično veliki značaj ne samo za nauku i obrazovanje, već i za društvene odnose u celini.

II

Nastava na budućem univerzitetu nesumnjivo je i u zavisnosti od društvene uloge univerziteta, od društvenih funkcija koje univerzitet treba permanentno i kontinuelno da ostvaruje. Uobičajeno je da

---

¹⁾ Referat podnet na Seminaru »Univerzitet — danas«, održanom u Dubrovniku od 1—7 septembra 1972. godine.

se ističu tri osnovne funkcije univerziteta, i to: a) nastavna ili obrazovna funkcija; b) naučno-istraživačka funkcija; i c) vaspitna funkcija (odnosno kako neki dodaju — društvena funkcija uzeta u širem smislu).

Pri tumačenju obrazovne odnosno nastavne funkcije, s jedne strane se ističe da bi jedan od osnovnih ciljeva obrazovne funkcije bio ekonomski prosperitet društva, tj. stvaranje sposobnosti kod ljudi da na najpovoljniji način koriste bogatstva sveta koja ih okružuju. U vezi sa ovom funkcijom naročito se ističe potreba da univerzitet bude otvorena institucija i to kako za studente i nastavnike, tako i za čitavo društvo uzeto u širem smislu.

S druge strane ovakva, da je nazovemo, ekonomsko-tehnokratska koncepcija univerziteta se i kritikuje i ističe se jednostranost ovakvih koncepcija, s obzirom da one u prvom redu predstavljaju izraz interesa određenih društvenih slojeva u svakom društvu, koji često nastoje da ih nametnu pod plaštom univerzalnih interesa društva. Kritičari ovakvih koncepcija univerziteta dalje ističu, da je ekonomistička koncepcija jednostrana, s obzirom da postoji i druga koncepcija univerziteta koja ističe potrebe društva za obrazovanjem u najširem smislu reči, tj. koncepcija koja uzima u obzir sve zahteve za obrazovanjem koji dolaze do izražaja u jednom društvu, pri čemu ne bi trebalo voditi računa o društvenim posledicama i troškovima koji bi bili skopčani sa ostvarivanjem takve univerzitetske koncepcije. Ističe se da ovu drugu koncepciju zastupaju pobornici tzv. idealističko-aristokratske koncepcije univerziteta, zbog čega pristalice navedene koncepcije smatraju da se univerzitet ne može podrediti nekim neposrednim ekonomskim interesima a da ne bude ugrožena njegova osnovna misija, koja bi trebalo da se sastoji prvenstveno u formiranju intelektualne elite.

Svakako da iza navedenih koncepcija stoje i različiti nosioci interesa, zbog čega je nužno sagledati koje su osnovne funkcije univerziteta u našem samoupravnom sistemu. Zbog toga se i ističe potreba, da se univerzitet u socijalističkom samoupravnom društvu razvija ne samo kao instrument privrednog razvoja, odnosno kao nosilac vrhunske kulture i nauke, već da treba da predstavlja sintezu obeju navedenih koncepcija i da se na toj osnovi može samo i sprovesti reforma celokupnog univerziteta. Univerzitet nesumnjivo predstavlja integralni deo društva, pa prema tome i rad koji se odvija na univerzitetu predstavlja sastavni deo društvenog rada uzetog kao celina, pri čemu se ističe i značaj univerziteta kao veoma važnog faktora za razvoj društvene misli i svesti.

Univerzitet shvaćen na ovakav način mora s druge strane da razvija vrlo intenzivno i svoju naučno-istraživačku funkciju, koja predstavlja neophodan preduslov za uspešnu realizaciju prve univerzitetske funkcije (obrazovne, odnosno nastavne).

Poznato je da su fakulteti kao najviše naučne ustanove u odgovarajućim strukama bili proglašavani takvim u svim normativnim aktima kojima je bio regulisan pravni položaj visokoškolskih ustanova. Ta ideja je i sada sadržana u važećim republičkim zakonima o visokom školstvu. Suvišno je isticati potrebu da univerzitet i fakultet kao nau-

čne ustanove moraju da permanentno organizuju i unapređuju naučni rad i da razvijaju naučnu misao i stvaralaštvo u oblasti odgovarajućih nauka. Zadatak univerziteta i fakulteta na području naučnog rada sastojao bi se u ostvarivanju određenih naučno-istraživačkih akcija na kojima bi se fakultet angažovao bilo kao celina sa svojim organizacionim, materijalnim i kadrovskim kapacitetima, bilo saradnjom svojih nastavnika i saradnika. Zbog toga se nameće potreba da nastavnici fakulteta moraju naučno raditi ne samo kada je u pitanju nastava na postdiplomskim studijama, već je naučni rad neophodan i pri izvođenju nastave na opštim kursevima. Ovo zbog toga, što fakultetska nastava i na opštem kursu zahteva da se studenti upoznaju sa najnovijim dostignućima nauke koja se predaje i da je s obzirom na dinamiku razvitka našeg društvenog i političkog života i tehničkih nauka nastavnik dužan i da na opštim kursevima iskaže rezultate svog naučnog rada. Nastava koju izvodi nastavnik zahteva prethodan naučno-istraživački napor samog nastavnika, pa i saradnika, fakulteta. Stoga je poznata istina, koja je već toliko puta isticana, da se nastava na fakultetu ne može uspešno izvoditi bez istovremenog naučnog rada, što znači da su elementi naučnog i nastavnog rada spojeni, zbog čega se ne mogu ni odvajati niti posebno tretirati. Svođenje rada nastavnika samo na držanje nastave bez istovremenog i naučnog rada, imalo bi za posledicu degradiranje univerzitetske nastave na nivo srednjoškolske nastave. Naučno istraživanje na univerzitetu, odnosno na fakultetima svakako da predstavlja sastavni deo života univerziteta. Čini se da je suviše isticati činjenicu da obrazovna i naučno-istraživačka funkcija univerziteta odnosno fakulteta predstavlja dve strane jedne jedinstvene pojave.

Navedenim dvema funkcijama dodaje se i treća funkcija univerziteta — vaspitna funkcija, pod kojom se podrazumeva uloga univerziteta u formiranju socijalističko-psihološkog profila studenata koji treba da budu sposobni da usvajaju vrednosti našeg socijalističkog samoupravnog društva i da se razvijaju ne samo kao uski stručnjaci, već i kao sposobni društveni radnici. Ističe se da je ova treća funkcija univerziteta prilično podcenjena na našim fakultetima.

Prema tome, od budućeg univerziteta moraće se zahtevati da ispunjava sve tri navedene funkcije, s obzirom da obrazovna funkcija ne bi mogla da se ostvaruje na potrebnom nivou da nema za podlogu intenzivan i ozbiljan naučni rad, odnosno treća funkcija univerziteta mora da predstavlja harmoničnu dopunu u ostvarivanju dveju prvih funkcija.

III

Polazeći od izloženih osnovnih funkcija koje univerzitet treba da u našem samoupravnom društvu ostvaruje, moramo konstatovati da je stanje nastave na našim univerzitetima uglavnom takvo, da ono trpi opravdane kritike. Ističe se, na primer, da je nastavni proces koji se danas primenjuje na mnogim našim fakultetima u znatnoj meri prevaziđen i konzervativan. Osnovni cilj nastave na mnogim fakultetima

sastoji se jedino u prenošenju znanja i nastojanju da studenti u što većem obimu memorišu činjenice.

Kao nedostatak nastave na jugoslovenskim univerzitetima danas se ističu tradicionalizam i konzervatizam.

Naime, uobičajeno je da se univerziteti smatraju kao institucije koje treba uglavnom da razvijaju prosvetarsku funkciju, da formiraju određeni model studenata, da nastoje da u što većoj meri prenose tradicionalni model kulture i da na taj način stvaraju od studenata subjekta koji će raspolagati najvećom sumom znanja. U uslovima ovakvog prenošenja znanja student se pojavljuje uglavnom kao pasivan objekt koji treba da primi i da apsorbuje znanja koja mu profesor prenosi; student je dužan da pripremi odgovarajući materijal kao ispitno gradivo; on mora da nauči ono što je programom određeno kao gradivo iz koga će polagati ispit. Ovakav način prenošenja znanja lišava studente mogućnosti da se pojavljuju kao aktivni učesnici nastave, kao samostalni subjekti koji će težiti i tražiti mogućnost da biraju i druge vrste znanja i aktivnosti, sem onih koje im se nude na predavanjima.

Nedostatak nastave na jugoslovenskim univerzitetima vezan je i sa akademizmom, koji se naročito ogleda u držanju magistralnih predavanja ex cathedra, čime se student unapred pretvara u pasivnog posmatrača, koji će u najboljem slučaju imati da se posluži udžbenikom i odgovarajućim skriptama nastavnika i da se bolje ili lošije pripremi za ispit. Nastavnik nastoji da student u što većem obimu memoriše činjenice, tako da se mala pažnja poklanja drugim oblicima nastave koji imaju za cilj da aktiviraju samostalno mišljenje studenata, da zainteresuju studente za goruće probleme društva, da upućuju studente u osnove naučno-istraživačkog rada i na traženje novih istina. Prema tome, mnogi koji upućuju kritike sadašnjem stanju nastave na našim univerzitetima slažu se u tome, da se često na našim fakultetima primenjuju zastarele, nesavremene i neefikasne metode nastave koje se uglavnom svode na težnju da studenti u što većem obimu ovladaju obimnom faktografijom, koja je katkad sastavljena iz nepovezanih činjenica, umesto da se studenti pretvaraju u aktivne učesnike nastave i osposobljavaju za naučni pristup problemima. Prema tome, ističe se da sadašnji sistem nastave ne može da utiče na studente da oni nauče da samostalno misle, da od samog početka studija razmišljaju o materiji koja im se predaje, odnosno koja predstavlja nastavni program i da se osamostaljuje u razmišljanju i povezivanju materije koja im se predaje u jedan sistem. Najoštrije kritike se danas upućuju naročito činjenici, da magistralna predavanja predstavljaju osnovni oblik nastave i da uglavnom magistralna predavanja predstavljaju u najvećem obimu i osnovni oblik nastave koji se izvodi na velikom broju fakulteta. Stoji pa činjenica da se nastava u vidu magistralnih predavanja izvodi prilično rutinski; dešava se da nastavnik niz godina ne menja ništa bitno u svojim predavanjima i da često takva predavanja nemaju ničeg kreativnog u sebi. Ovakva nastava svakako da ne može u dovoljnoj meri da zainteresuje studente za predavanja, za probleme i ona pitanja koja treba da budu predmet njihove osnovne preokupacije. Najveći broj studenata

ne uspostavlja kontakt sa nastavnikom, a to svakako vodi i neuspehu samog nastavnika da prenese određena znanja, odnosno da podstakne studente na razmišljanje i na samostalan rad i studiranje. Slušaoci se pretvaraju u anonimne objekte, koji nemaju mogućnost da dođu do izražaja i kojima jedino ispit predstavlja mogućnost da vrednuju svoje znanje i da manifestuju svoje vrednosti. Prema tome, sistem magistralnih predavanja iako u osnovi ima i pozitivnih strana, ima i više nedostataka. On je pre svega jednostran sistem nastave, zbog čega se postavlja i nužna potreba da se sistem magistralnih predavanja dopuni nizom drugih oblika nastave koji će svi skupa omogućiti da od studenta stvore aktivnog učesnika u nastavi, da stvore subjekta koji će moći da razmišlja i da se kritički odnosi prema znanju koje mu se prenosi, koje mu se nudi i da se omogući da student razvija na svestrani način svoju ličnost.

Način na kakav se izvodi nastava na mnogim fakultetima pojednostavljuje taj proces, mada je nužno da u vezi sa nastavom bude angažovana celokupna ličnost nastavnika. Samo tako nastavnik može sa uspehom obavljati odgovarajuće oblike nastave. Moraju se naći takvi oblici nastave koji će moći aktivirati ličnosti studenta, uticati na studenta da zaista studira a ne samo da memoriše, da stvore od studenta takvog subjekta koji će imati neposredan kontakt sa nastavnikom odnosno saradnikom koji vrši odgovarajuće oblike nastave. Isto tako i nastavnik odnosno saradnik mora da nastoji da razvija različite oblike nastave, kako bi mogao da uspostavi odgovarajući kontakt sa svojim slušaocima.

U odnosima nastavnik-student mora da se odvija stalna interakcija; nastavnik mora da bude taj koji će vršiti snažan uticaj na studente, da ih pokreće na nova saznanja i nova pregnuća.

IV

1. Pokušali smo da iznesemo kritičke primedbe koje se upućuju sa raznih strana postojećem sistemu nastave na našim univerzitetima, odnosno fakultetima. Ukoliko su opravdane kritike koje se upućuju sadašnjim oblicima nastave, postavlja se pitanje u kom pravcu i na koji način treba reformisati nastavu da bi odgovarala društvenim potrebama i društvenim funkcijama univerziteta. Najpre treba utvrditi principe od kojih se mora poći pri razmatranju novih oblika nastave koji bi mogli biti ponuđeni.

Već je istaknuto da sadašnji oblici nastave uglavnom stvaraju od studenta pasivne posmatračke koji nisu dovoljno zainteresovani za predavanja i druge oblike nastave. Predavanja nastavnika shvataju se kao direktiva koju studenti moraju da prihvate i da na ispitu reprodukuju.

Koji bi stoga drugi oblici nastave mogli da preobrazu studente iz pasivnog posmatrača u aktivnog saradnika i učesnika nastave?

Poznato je da su u pojedinim zemljama primenjeni drugi metodi nastave koji odgovaraju tradiciji i društvenim uslovima u tim zemljama. Stoga bi svakako bilo neumesno predlagati da se takvi metodi

nastave potpuno i dosledno primene na našim fakultetima. Ali nesumnjivo je da stoji činjenica da je nužno da se i takvi metodi nastave, koji su poznati na univerzitetima u drugim zemljama, delimično primene i u našim uslovima. Ovde imamo u vidu na primer mentorski sistem, sistem slučajeva (case method), nastavu primenom elektronskih računara, kao i druge oblike nastave koji su i u našim uslovima već poznati (kao što su vežbe, seminarski časovi, rad na klinikama, stručna praksa u radnim organizacijama, sudovima i drugim organizacijama, i dr.). Ovde treba dodati i nužnost da se primene i moderna nastavna i radna sredstva, kao što su laboratorije, vežbaonice, ogledne parcele, korišćenje biblioteka sa dokumentacijom, itd. Pokušaćemo da iznesemo neke od karakteristika navedenih metoda nastave, koji se inače u širokom obimu koriste u nekim stranim zemljama.

2. Poznato je da je mentorski odnosno tutorski sistem uglavnom primenjen na visokim školama u Velikoj Britaniji. Pristalice mentorskog sistema ističu potrebu da se putem ovog sistema ostvaruje antička misao o usmeravanju, odnosno pomaganju i savetovanju studenata škola u kojima je primenjen taj sistem. Dok pri magistralskim predavanjima dolazi naročito do izražaja uloga nastavnika kao predavača i saopštavača istine, kod mentorskog sistema preobražava se uloga nastavnika u subjekta koji treba da rukovodi procesom studija, koji treba da usmerava, koordinira, inspiriše, inicira rad studenata, da vodi brigu o studentima, kao i da beleži uspehe i neuspehe studenata pri savlađivanju programa studija. Prema tome, kod mentorskog sistema nastavnik mora da ukazuje na akumulirano naučno blago koje studenti treba postepeno da osvajaju, na mnoštvo spornih i otvorenih pitanja na koja se može dati odgovor tek pomnim studiranjem; nastavnik u ovakvom sistemu mora unapred da ukaže studentima na sve tegobe osvajanja znanja, ističući da se istina može doznati samo strpljivim organizovanim radom. U okviru mentorskog sistema razvijaju se i oslobađaju sve uspravane snage i energije studenata i postavlja se na sasvim drugu osnovu odnos nastavnika i studenata. Nastavnik mora da upozna studente sa činjenicom, da se istine mogu saznati samo strpljivim radom, dugim vežbanjem, razmišljanjem, proučavanjem raznih mišljenja o istom pitanju. Stoga mentorski sistem ističe potrebu da nastavnik u što većoj meri diskutuje u okviru svih oblika nastave sa studentima, a da u znatno manjoj meri sa katedre prenosi i predaje već gotove formulisane istine. Ističe se da mentorski sistem, pravilno organizovan, stvara takvu atmosferu u kojoj svaki student predstavlja aktivnog učesnika, a to svakako ima i za posledicu likvidiranje verbalizma u univerzitetskoj nastavi, kome se kao što je već istaknuto upućuju ozbiljne kritike. Mentorski sistem daje inicijativu studentima da se oslanjaju na svoj rad, da učestvuju u radu laboratorije, na klinikama, u radnim organizacijama, da pripremaju seminarske radove, diskusije, da vrše analize, da daju kritičke osvrte na pročitane knjige, da razmišljaju i da na taj način izgrađuju samostalno svoju ličnost.

Međutim, postoji i druga strana mentorskog sistema. Da bi mentorski sistem mogao sa uspehom da bude ostvaren, nužno je da s jedne strane postoji veći broj nastavnika, asistenata, stručnih sarad-

nika i drugog nastavnog osoblja, odnosno s druge strane potrebno je da grupe studenata koji će studirati po mentorskom sistemu budu relativno male. U Velikoj Britaniji grupe studenata s kojima mentori rade u koledžima ne premašuju broj pet. Poznato je da na britanskim, sovjetskim i američkim univerzitetima najveće grupe studenata sa kojima se izvodi nastava ne premašuje broj od 70 ili 80 studenata, tako da kad se upiše veći broj studenata, stvara se više paralelnih klasa. Međutim, na višim godinama studija te grupe su znatno manje, tako da u pojedinim grupama nema više od 10—15 studenata. Prema tome, uvođenjem mentorskog sistema istovremeno bi zahtevalo i znatno povećanje broja nastavnog osoblja kako profesora, tako i ostalog nastavnog osoblja (asistenata, stručnih saradnika, demonstratora i drugog nastavnog, odnosno tehničkog osoblja).

3. U pojedinim stranim zemljama, a naročito u SAD, na nekim fakultetima društvenih nauka (pravnim, ekonomskim i nekim drugim fakultetima) primenjuje se u velikoj meri metod slučajeva (case method). Poznato je da se na pravnim fakultetima u SAD nastava izvodi samo putem primene metode slučajeva. No u poslednje vreme ovaj metod je počeo da nalazi primenu i u Velikoj Britaniji, kao i u nekim drugim zemljama. Metod slučajeva je u anglosaksonskim zemljama uglavnom primenjen i zbog toga, što se pravni sistem u tim zemljama uglavnom zasniva na precedentnom pravu, a u znatnoj meri na tzv. statutarnom pravu.

Metod slučajeva u okviru univerzitetske nastave prvi put je uvela Harvard University Graduate School of Business Administration. U ovoj školi metod slučajeva za poslednjih 40 godina predstavlja jednu od osnovnih karakteristika procesa obrazovanja. Primena metoda slučajeva pokazala se vrlo efikasnom u obrazovanju pravnika i ekonomista u SAD. Ovaj metod najpre je primenjen na medicinskim fakultetima. Naime, obučavanje studenata medicine na klinikama smatra se sastavnim delom nastave na medicinskim fakultetima. Student medicine je obavezan da u toku studija obavi praktične vežbe u vidu pregleda bolesnika, ustanovljavanja dijagnoze i predlaganja terapije.

Zatim je pokušano da se metod slučajeva primeni u nastavi na pravnim fakultetima. Umesto magistrálnih predavanja i verbalne nastave prešlo se na izvođenje nastave putem metoda slučajeva. Ovaj metod trebalo bi da na mesto memorisanja razvije kod studenata smisao za analizu i raspravljanje i rešavanje konkretnih slučajeva uzetih iz sudske prakse.

Slučaj na području obrazovanja ekonomiste ustvari predstavlja opis poslovnog događaja kojima se u stvarnosti sukobilo rukovodstvo preduzeća, zajedno sa činjenicama, mišljenjima i predrasudama od kojih zavisi odluka rukovodioca.

Slučaj pak na području obrazovanja pravnika može se definisati kao opis jednog spornog pitanja, koje bi trebalo da reše bilo organi uprave, odnosno drugi državni organi, ili nadležni sud a u vezi sa rešavanjem nekog spora, odnosno vršenjem drugih poslova od strane pravnika.

U pogledu primene metode slučajeva postoje različita shvatanja. Postoji gledište po kome je primena samo metoda slučajeva potpuno dovoljna za izvođenje nastave i da ovaj sistem treba da zameni sistem izvođenja nastave u obliku predavanja i usmenih ili pismenih ispita.

Drugi smatraju da se metod slučajeva može primeniti samo kao dopunska tehnika i da se može koristiti samo s vremena na vreme.

Postoji treće gledište koje pridaje veći značaj metodu slučajeva od drugog gledišta a manji značaj od prvog.

U SAD, kao što je istaknuto, odavno je preovladalo gledište o vanrednom značaju metoda slučajeva. Zbog toga se na svih 160 pravnih fakulteta SAD uglavnom u nastavi primenjuje metod slučajeva.

U Jugoslaviji su prvi pokušaji s primenom metoda slučajeva na području ekonomskog obrazovanja učinjeni od strane Saveznog centra za ekonomsko obrazovanje rukovodećih kadrova u privredi u Zagrebu.

Ovde treba ukazati i na razliku između američkog i britanskog metoda nastave, naročito na pravnim fakultetima. Dok je na britanskim univerzitetima uglavnom primenjen mentorski sistem, u nastavi na pravnim fakultetima u SAD primenjen je metod slučajeva, s obzirom da se pravo proučava iz priključnih slučajeva i polusistemizovanih materijala. Na časovima nastave vodi se diskusija studenata i profesora i studenti postavljaju pitanja i za vreme kad profesor daje objašnjenja po nekim pravnim institutima. Kao osnova za ovakav metod nastave služe zbirke sudskih odluka i drugi tekstovi koje studenti proučavaju kod kuće pre časa. Zbirke sudskih odluka su sastavljene za potrebe nastave i sadrže izvode ili sudske odluke u celini, a kojima su raspravljena pojedina sporna pravna pitanja.

Kao preimućstvo ovog metoda ističe se, da se putem metoda slučajeva razvija sposobnost samostalnog razmišljanja i donošenja zaključaka i da se na taj način student još u toku studija osposobljava za praktičan rad.

Pri svemu tom treba istaći, da ovaj metod ima i nedostataka i da se ovaj metod kritikuje i od izvesnih nastavnika u SAD. Osnovi nedostatak ovog metoda je u tome, da on ne upoznaje studenta sa pravom u celini, niti s pojedinim pravnim institutima, tako da studenti nisu dovoljno teorijski pripremljeni za docniji rad i da imaju samo parcijalnu predstavu o pravnom sistemu. Zbog toga se ističe potreba, da američki sistem nastave treba da bude u većoj meri usmeren i ka teorijskom proučavanju pravnih instituta, ali da istovremeno ne napušta i metod koji osposobljava studente da razvijaju svoje intelektualne sposobnosti i da se specijaliziraju u određenim granama prava. Ovde treba dodati, da se i u SAD izvodi nastava u manjim grupama u kojima je uloga studenata vrlo aktivna.

Na velikom broju pravnih fakulteta u SAD postoji i takozvani praktični rad (clinical training), koji se sastoji u uključivanju studenata u rad državnih organa, ili u program davanja pravne pomoći (legal aid program).

Treba istaći i to nastava na pravnim fakultetima u SAD nije opterećena strogim akademizmom, što može da se zaključi iz činjenice,

da nastavnik pred sobom ima plan svih sedišta sa imenima studenata; svaki student mora da sedi na određenom mestu u toku čitave godine; za vreme časa može da se vodi neformalna diskusija o predmetu koji je nastavnik odredio prethodnog časa.

Cilj metoda nastave putem slučajeva na ekonomskim fakultetima takođe se ogleda u logičnom rešavanju problema od strane studenata. Nastoji se da se kod studenata razvije smisao za analizu, za odabiranje značajnih faktora iz zbira činjenica i za odlučivanje a na osnovu merenja važnosti činjenica u čitavom problemu. I u vezi sa nastavom na ekonomskim fakultetima u SAD treba dodati, da se sem metoda slučaja koriste i drugi nastavni metodi, a što veoma jako varira, tako da se u pogledu korišćenja ostalih nastavnih metoda ova variranja kreću od potpune negacije korišćenja ostalih metoda od značajnog korišćenja i magistralnih predavanja a naročito kada se želi predavati teorija, tehnika i veština u okviru nastavnog predmeta. Prema tome, na ekonomskim fakultetima nastavnik može da drži i predavanja ako smatra da to doprinosi razumevanju problema koji se proučavaju u okviru datog predmeta, a i razume se, ako i sami studenti to traže odnosno ako zahtevaju od nastavnika da im objasni neke probleme putem predavanja.

4. U pojedinim zemljama na nekim fakultetima pokušava se korišćenje i drugih metoda u nastavi, kao što su to elektronski računari (kompjuteri). U vezi sa korišćenjem elektronskih računara u nastavi pre svega se ističe potreba, da znanje i veštine koje treba studentu preneti, moraju biti ugrađene u memoriju elektronskog računara, a zajedno sa njim i program koji sadrži izlaganje tog sadržaja studentu. Programirane nastavne materijale po pravilu izrađuju ekipe, u kojima učestvuju pored uskih stručnjaka, još i pedagozi i psiholozi. Programirani nastavni materijal zatim se prevodi na jezik kompjutera i unosi u elektronski računar. Informacije preko kompjutera mogu se eksponirati preko katodnih cevi na ekran u vidu grafikona, slike i slično. Sem toga elektronski računar može i davati impulse izvorima slike i zvuka (putem i preko dijaprojektora, filmskog projektora, magnetofona, magnetoskopa itd.), koji su ugrađeni na radno mesto studenta.

U Sovjetskom Savezu pojavljuju se radovi naučnih radnika koji se bave problematikom kibernetičkog pristupa nastavi.

U SAD isto tako dolazi do primene i metod nastave uz upotrebu programiranih udžbenika i mašina za učenje. Programirani udžbenici sastoje se iz specijalno obrađenih programa jedne nastavne discipline ili samo jednog njenog dela u obliku informacija, zadataka i pitanja za vežbanje i primenu znanja. Osim udžbenika koriste se tzv. mašine za učenje, različitih tipova.

U SAD u mnogim visokim školama postoje automatizovane učionice i specijalno programirani udžbenici. Tako, na primer, na Njujorškom tehnološkom institutu veći broj nastavnih disciplina proučava se i obrađuje uglavnom sredstvima programirane nastave. Na nekim univerzitetima postoji specijalan centar koji koordinira i usmerava rad profesora, koji rade primenom programirane metode.

U Sovjetskom Savezu Visoka škola za pripremanje elektro-inženjera u Moskvi ima specijalnu laboratoriju za programiranu nastavu, gde se proučava programirana nastava pomoću mašina, konstruišu različiti tipovi mašina i odgovarajući programi za njih. Na većim univerzitetima u SSSR koriste se programirani udžbenici (na primer, u Pedagoškom institutu u Moskvi, Lenjingradu, Voronježu, Novosibirsku i dr.).

Iako navedene metode u nastavi predstavljaju svakako novinu i nalaze se na početku u njihovoj primeni, ipak danas u vezi sa reformom univerzitetske nastave treba uzeti u obzir i primenu tih metoda.

5. Navedenim oblicima nastave treba dodati i oblike nastave koji su već poznati u praksi i na našim fakultetima, kao što su vežbe, seminarni časovi, naučne ili stručne grupe studenata, diskusioni sastanci, razni oblici praktičnog rada studenata u radnim organizacijama, sudovima državnim organima, itd. Međutim, izvođenje ovih ostalih oblika nastave na mnogim fakultetima je u velikoj meri šablonizirano i nedovoljno razvijeno. Svakako da nastava na budućem univerzitetu treba da ima u vidu i ove oblike nastave i da se i u njih udahne nova sadržina i nov duh.

V

Izlaganje o potrebi i reformisanju nastavnih metoda bilo bi jednostrano, ako se ne bi istakla i potreba unošenja idejnog sadržaja u nastavu, a posebno marksističkog obrazovanja. Prema tome, sprovođenje reforme u vezi sa metodama nastave treba da ima i pojačan ideološko-politički značaj.

Uvođenje novih metoda nastave zahteva i usklađivanje režima studija i ispita sa tim metodama. Pre svega, izloženi metodi nastave zahtevaju kontinuirani rad sa studentima, pri čemu, kao što smo istakli, grupe slušalaca moraju biti dovoljno male da bi primena izloženih novih metoda nastave mogla biti efikasna. S druge strane, navedeni metodi nastave zahtevaju obavezno pohađanje svih oblika nastave od strane studenata na fakultetu.

U mnogim zemljama (kako u Sovjetskom savezu, tako i u mnogim evropskim zemljama, kao i u SAD) student provodi ceo dan na fakultetu, bilo na časovima nastave, bilo u biblioteci, bilo na časovima seminara ili na diskusionim sastancima. U stvari radni dan studenta počinje ujutru a završava se u noći, s obzirom da biblioteke na mnogim fakultetima rade sve do ponoći. Za svaki čas nastave student dobija od nastavnika prilično obimnu literaturu, tako da mora da bude spreman za sledeći čas da diskutuje o problemima a na osnovu pročitane literature.

Režim ispita mora takođe da bude usklađen sa novim nastavnim metodama. Poznato je da je uvođenjem oktobarskog ispitnog roka, a na mnogim fakultetima još i novembarskog i decembarskog ispitnog roka, pohađanje nastave potpuno poremećeno. U tim mesecima slušaonice ostaju poluprazne, tako da često predavanja i druge oblike nastave pohađa relativno mali broj studenata. Treba istaći i činjenicu

da sistem ispita kakav je organizovan na najvećem broju fakulteta, ne stimulira studente u velikoj meri na studiranje, već ima uglavnom za cilj »likvidiranje predmeta«. Ako se želi ostvarivanje reforme u nastavi, svakako da je za uvođenje novih metoda nastave jedna od bitnih pretpostavki obavezno pohađanje svih oblika nastave, jer se samo na taj način može student pretvoriti u aktivnog učesnika u nastavi. Otuda se čini da je sa uvođenjem novih metoda nastave tesno povezana **ideja o studentu-radnom čoveku**. Student kao radni čovek dobio bi određena prava kako u vezi sa ličnim dohotkom i pravima samoupravljanja, ali isto tako imao bi i čvrste obaveze naročito u vezi sa pohađanjem svih oblika nastave, što bi imalo za rezultat i uspešno polaganje ispita. Na taj način stvorila bi se i veća odgovornost studenta u ispunjavanju školskih obaveza, a sve bi to svakako dovelo do uspešnijeg studiranja, skraćivanje roka studija i obezbeđenja privrednim organizacijama, društvenim službama i društvenoj zajednici uopšte stručnih i sposobnih visokoškolskih kadrova.

Najzad, za uspešno sprovođenje reforme u metodima nastave pretpostavka je i usaglašavanje nastavnih planova i nastavnih programa sa novim nastavnim metodama. Ističe se potreba za većom elastičnošću u sastavljanju nastavnih planova. Smatra se nužnim da se studentima pruži mogućnost da u okviru određenog obaveznog fonda znanja vrše samostalan izbor između većeg broja nastavnih disciplina i da se prema tome studentima, prepusti, da prema svojim sklonostima optiraju za određeni broj obaveznih predmeta.

Ovde treba takođe dodati i potrebu aktueliziranja i osavremenjivanja nastavnih programa. Nastavni programi moraju se usklađivati sa savremenim razvojem nauke. Prema tome, jedna od bitnih pretpostavki za uspešnu reformu metoda nastave sastoji se i u kontinuiranoj potrebi usklađivanja nastavnih programa sa potrebama i razvojem savremene nauke, tehnike i naučno-tehnološke revolucije.

VI

Pokušali smo da ukažemo na bitne probleme koji se pojavljuju u vezi sa potrebom reformisanja nastave na univerzitetu, kao i na pretpostavke koje su nužne za uspešno sprovođenje nastavne reforme. Izložena problematika ukazuje na svu kompleksnost i složenost problema nastave na budućem univerzitetu. Nastava na budućem univerzitetu zahteva sprovođenje reformi i na drugim područjima univerzitetskog rada. Ona je tesno vezana sa režimom studija, sa režimom i sistemom studentskih ispita, sa finansiranjem visokog školstva, sa promenama u nastavnim planovima i nastavnim programima. Prema tome, uspešno sprovođenje reforme nastavnih metoda zahteva prethodni napor na ostalim područjima univerzitetskog rada. Otuda se nijedan univerzitetski problem ne može posmatrati izolovano, već u vezi sa drugim problemima i uspešna reforma na univerzitetu može se ostvariti jedino kroz složenu i kompleksnu reformu svih vidova aktivnosti na univerzitetu.

IZVORI I LITERATURA

1. Aćimović Mihajlo: Pravna nastava u SAD (»Anali«, br. 4/64).
2. Andrews R. K: The case method of teaching, Human relations and administration; Harvard University Press; Cambridge; Mass. 1956.
3. Aron R: Quelques problèmes des universités françaises (Archives Européennes de Sociologie»; 1926, str. 118 i dalje).
4. Bajt dr Aleksandar: Efikasnost studija na pravnim fakultetima (»Univerzitet danas«, br. 6/65).
5. Bartoš dr Milan: Visoko obrazovanje i nacionalni razvitak (»Gledišta«, br. 10/65).
6. Berger G: L'homme moderne et son éducation, P U F; Paris; 1962.
7. Berliner S. Jozef: Univerzitet i privreda — društveno-ekonomska analiza (»Univerzitet danas«, br. 3—4/68).
8. Blagojević dr Borislav: Univerzitetska nastava, univerzitet i društvo (»Gledišta« br. 2/70).
9. Blagojević dr Borislav: Nužnost jasnog razgraničenja odnosa između društva i univerziteta (fakulteta) pri rešavanju pitanja visokoškolske nastave (»Univerzitet danas«, br. 9—10/69).
10. Blagojević dr S.: Problemi razvoja i finansiranja naučno-istraživačkog rada, izd. Instituta društvenih nauka, Beograd, 1969.
11. Božić Ivan: Društvene potrebe kao uticajan činilac u procesu univerzitetske nastave (»Univerzitet danas«, br. 9—10/70).
12. Citović dr N. A.: O naučnoistraživačkom radu studenata i asistenata (»Univerzitet danas«, br. 5/65).
13. Courvoisier: Jacques: Učiti — razumeti i saopštiti (»Univerzitet danas«, br. 9—10/70).
14. Denison F. Edward: The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before U S (Comitee for Economic Development); New York; 62.
15. Drèze Jacques et Debelle Jean: Conception de l'université; Paris; 1968.
16. Društveni i ekonomski aspekti obrazovanja (knjiga sa referatima — 1970 godine).
17. Đorđević dr Jovan: O značaju i ulozi univerziteta danas (»Univerzitet danas« br. 4/65).
18. Đorđević dr Jovan: Samoupravno i odgovorno društvo (izd. »Službeni list SFRJ«, 1971. god.) str. 195—246.
19. Edwards G. E. (prof. na univerzitetu u Bradfordu — Engleska): Porast broja studenata i njegov odnos prema društvenim promenama (»Univerzitet danas«, br. 9—10/69).
20. Edwards G. E.: Sadašnje mesto reforme univerziteta u Francuskoj (»Univerzitet danas«, br. 7—8/70).
21. Edwards G. E.: Društvo i sutrašnji univerzitet (»Univerzitet danas«, br. 9—10/70).
22. Farkaš Vladimir: Uloga i položaj sveučilišnih nastavnika u reformiranom sveučilištu (»Univerzitet danas«, br. 6/70).
23. Flere Sergej: Reforma visokog obrazovanja u nas (»Gledišta«, br. 3/70).
24. Hart James: An introduction to Administrative Law with selected cases; New York; 1950; p. XXVII 819; 80.
25. Horvat dr Branko: Pledoaje za efikasniji univerzitet (»Gledišta«, br. 1/70).
26. Hristov dr A. i Hristova Vera: Lipkovski hidromelioracioni sistem (»Nova administracija«, br. 1/63).
27. Hunt P.: The case method of instruction; Harvard Business School; Boston; 1961.
28. Ivanović dr Dragiša: O nekim praktičnim pitanjima reforme univerziteta (»Univerzitet danas«, br. 9—10/69).
29. Korobov dr Juraj: O tri osnovne funkcije univerziteta (»Univerzitet danas«, br. 9—10/69).
30. Kostenjev: Više obrazovanje u SSSR (»Univerzitet danas«, 5/65).
31. Krajčević F: »Case Method« u nastavi ekonomike preduzeća SAD (»Ekonomika preduzeća«, br. 11/55).

32. Lang R: Sveučilište i ekonomski razvoj, izd. Ekonomskog instituta; Zagreb; 1970.
33. Lazarević Đorđe: Reforma univerziteta (»Univerzitet danas«, br. 4/70).
34. Marjanović dr Slavko: Revolucija u nauci zahteva i revoluciju u obrazovanju (»Univerzitet danas«, br. 4/70).
35. Mc Nair P. M.: The Case Method at the Harvard Business School; Mc Graw Hill Book Company, Inc.; New York; 1954.
36. Milisavljević Momčilo: Metoda slučajeva primenjena u ekonomskom obrazovanju; »Informator«, Zagreb; 1961.
37. Miloslavlevski dr Slavko: O reformi Univerziteta u SR Makedoniji (Univerzitet danas«, br. 7—8/70).
38. Mirić dr Stanko: Reforma univerziteta visokoškolskog obrazovanja i razvoj samoupravljanja (»Univerzitet danas«, br. 5/70).
39. Mitrović dr Darinka: Prilog reformi univerzitetske nastave (»Univerzitet danas«, br. 1/70).
40. Mužić Vladimir: Kompjuter u individualizaciji sveučilišne nastave (»Univerzitet danas«, br. 6/70).
41. Molerović M. i Popović I: Primena metoda slučajeva iz prakse u izučavanju odnosa između uprave i građana (»Narodni odbor«, 12/62).
42. Moračić Dragoljub: Kakvog pravnika očekuje praksa (»Pravni život«, br. 6—7/70).
43. Morgan: The Case Method: 4 J. Legal Ed. 379 (1952).
44. Netkov dr Milan i Stardelov dr Georgi: Savremeni aspekti demokratizacije jugoslovenskih univerziteta (»Univerzitet danas«, br. 9—10/69).
45. Papić Žarko: Uticaj naučno-tehničke revolucije na sadržaj metode i organizaciju univerzitetskog obrazovanja (»Univerzitet danas«, br. 9—10/70).
46. Petrović Rude: Pedagoške funkcije na reformisanom univerzitetu (»Univerzitet danas«, br. 9—10/70).
47. Pilić dr Vera: Lenjinova gledišta o obrazovanju i reforma Univerziteta (»Univerzitet danas«, br. 1/70).
48. Pilić dr Vera: Uloga Kibernetičkih i tradicionalnih metoda u savremenom nastavnom procesu (»Univerzitet danas«, br. 6/70).
49. Pjanić dr Zoran: Univerzitet nekad i danas: Uzroci krize i činioci promena (»Komunist«, od 2. X. 69).
50. Pjanić dr Zoran: Jugoslovenski standard u univerzitetskoj nastavi (»Gledišta«, br. 12/64).
51. Pribičević Branako: Sprovođenje reforme sistema visokoškolskog obrazovanja i zadaci Saveza komunista (»Univerzitet danas«, br. 5/70).
52. Rossmann K: (in Jašpers Kund Rossaman K): Die Idee der Universität; Springer, Berlin—Göttingen — Heidelberg, 1961.
53. Russell L. Ackoff (University of Pennsylvania): Toward an Idealized University (»Management Science«, vol. 15, number 4, December 1968).
54. Sergejev Dimitrije: Mentorstvo kao princip reformiranja sveučilišne nastave (»Univerzitet danas«, br. 6/70).
55. Sergejev Dimitrije: Efikasnije i humanije sveučilište — veliki cilj našeg vremena (»Univerzitet danas«, br. 9—10/70).
56. Stojanović dr Dragoljub: Funkcija univerzitetskog nastavnika u svetlu naučno-tehničke revolucije i zahteva za reformom univerziteta (»Univerzitet danas«, br. 7—8/70).
57. Stanković dr Dušan: Neki zanemareni suštinski aspekti reforme univerziteta (»Univerzitet danas«, br. 7—8/70).
58. Stanković Dragiša: Efikasnost i kvalitet studija (»Univerzitet danas«, br. 4/65).
59. Stanojević dr Obrad: Pravne studije u SAD (»Anali«, br. 5—6/69).
60. Stanovnik Janez: Univerzitet i naučna revolucija (»Gledišta«, br. 10/65).
61. Stepanović Rodoljub: Funkcije univerziteta u društvu (»Gledišta«, br. 4/70).
62. Stojanović dr Vojislav: Nauka, naučno stvaralaštvo i naučna kritika (»Univerzitet danas«, br. 6/70).
63. Šapovalenko S. T.: Teorijski problemi programiranoga obučavanja (»Prosvešćenije«, Moskva, 1965).

64. Šimleša: Reforma sveučilišne nastave (Encyclopedia moderna; br. 10/69).
65. Šoškić dr Branislav: Sistem i ekonomske komponente samoupravljanja na univerzitetu («Univerzitet danas», br. 9—10/69).
66. Šoškić Branislav: Reforma univerziteta i izbor naučno-nastavnih radnika («Univerzitet danas», br. 6/70).
67. Tišma Toša: Zabeleške o visokom školstvu i SAD («Univerzitet danas», br. 7/66).
68. Torrance E. P.: Programmed Experiences in Creative Thinking; Minneapolis, Univerz. of Minnesota, 1964.
69. Towl R. A.: The case Method of Research; Harvard Business School; Boston; Mass. 1952.
70. Turnbull Alice: The use case study in the British civil Service; London; 1957.
71. Whitehead N. A.: The aims of education, London, 1929.
72. Z. V.: Istraživanje slučajeve iz prakse radničkog samoupravljanja («Arhiv», br.1—2/62).

L'ENSEIGNEMENT A L'UNIVERSITE DE L'AVENIR

(Résumé)

L'auteur souligne d'abord la complexité du problème de l'enseignement universitaire et sa connexion avec d'autres problèmes universitaires, à savoir le rôle social de l'université et de ses fonctions, les programmes d'études, le régime d'études et les examens, la recherche scientifique par les enseignants universitaires, etc. L'auteur traite quelques-uns de ces problèmes.

L'auteur mentionne l'importance de la révolution scientifique et technologique pour le développement de l'université et souligne qu'il est nécessaire que l'université soit ouverte envers la société.

D'habitude on souligne trois fonctions de base de l'université, à savoir: a) la fonction d'enseignement; b) la recherche scientifique; et c) la fonction éducationnelle. Les fonctions d'enseignement et de recherche scientifique sont inséparables, car la fonction enseignante ne peut être développée sans développement simultané de fonction de recherche scientifique.

En ce qui concerne les fonctions mentionnées, on peut adresser des critiques sérieuses à la situation d'enseignement de nos universités. Des défauts très importants sont le traditionalisme et le conservatisme. Dans les conditions présentes du processus d'enseignement, l'étudiant ne représente qu'un objet passif, qui doit accepter et absorber les connaissances apportées par le professeur, et doit apprendre ce que le professeur détermine comme matériel pour l'examen. Cette façon de communication des connaissances aux étudiants les prive de possibilités de représenter des participants actifs dans le processus d'enseignement, des sujets indépendants qui chercheront d'autres connaissances et d'autres activités. Le défaut de l'enseignement aux universités Yougoslaves est l'academisme qui se manifeste surtout par les conférences magistrales ex cathedra.

Par conséquent on propose l'introduction d'autres formes d'enseignement comme par exemple le système des mentors, la méthode des cas, l'application des ordinateurs dans l'enseignement, etc. Cependant en envisageant de tels formes d'enseignement, il faut se rendre compte du fait que ces méthodes sont appliquées avec succès dans quelques pays étrangers, mais ces méthodes correspondent aux traditions et aux conditions sociales de ces pays.

Tandis que dans le cas des conférences magistrales le rôle d'enseignant comme conférencier est surtout mise en valeur, dans le système des mentors l'enseignant devient un sujet qui gouverne le processus d'études, qui dirige, coordonne, inspire et initie le travail des étudiants pendant le processus d'études.

Dans certains pays, et surtout aux Etats Unis, Grande Bretagne et quelques autres, les facultés de sciences sociales (droit, économie, etc.) appliquent d'une

manière importante la méthode des cas (case method); aux USA, URSS et d'autres pays on essaye d'utiliser d'autres méthodes d'enseignement, comme par exemple avec l'aide d'ordinateurs.

Finalement, il faut ajouter les formes d'enseignement déjà connues et pratiquées chez nous, à savoir les exercices, séminaires, groupes scientifiques d'étudiants, discussions, diverses formes de travaux pratiques d'étudiants dans des entreprises, tribunaux, organes d'administration, etc.

L'introduction de nouvelles méthodes d'enseignement exige l'harmonisation du régime d'études et d'examens avec ces méthodes. D'abord, les méthodes mentionnées exigent un travail continu avec les étudiants, et les groupes d'étudiants doivent être assez petites afin d'assurer l'application efficace de méthodes nouvelles.

Finalement, la réalisation de réforme de méthodes d'enseignement suppose l'harmonisation de programmes d'études avec les méthodes nouvelles d'enseignement.

